

OF TARİHİNE DAİR BAZI GÖZLEMLER

İbrahim TELLİOĞLU*

ÖZ

Of, XIX. yüzyılda ortaya çıkmış bir sahil kasabasıdır. Bölge tarih boyunca pek çok devletin hâkimiyeti altında kalmıştır. Aynı şekilde yörede çeşitli toplulukların yaşadığına dair izler mevcuttur. Ancak bu gelişmeler hep çevredeki sahada olmuştur. Bugünkü Of'un olduğu yerde XIX. yüzyıla kadar bir yerleşim yeri yoktur. Daha önce Solaklı deresinin denize ulaştığı yerdeki Moroz iskelesi etrafındaki ticaret merkezinden ibaret olan bu yörede XVIII. yüzyılda cami yapılması ile yoğunluk artmaya başlamıştır. Çevredeki köylerden bir gün önceden Cuma namazı kılmak için gelen ahali alışverişini yaptıktan sonra Pazar günü geri dönmekteydi. Bu da onların barınabileceği yer ihtiyacını ortaya çıkardı. Böylece Of kasabasının oluşumu başladı. İskelenin yanı sıra pazar ve mahkeme kurulmasıyla idare yeri haline gelen Of, Osmanlı fethinden sonra özellikle Karamanoğlu, Dulkadiroğlu ve Akkoyunlu hâkimiyetindeki bölgelerden gelen Türkmen unsurlarla kısa sürede İslamlaşmaya başladı. Gürcistan'dan göç eden Kıpçak toplulukları da bölgedeki Türk nüfusu güçlendirdi. Bu gelişmeler sonucunda küçük bir azınlık haline gelen Rum Ortodoksların son temsilcileri mübadeleyle bölgeden ayrılınca, Of'un bugünkü nüfus yapısı ortaya çıkmış oldu.

Anahtar Sözcükler: Of, yerleşim tarihi, kültürel yapı, Rumlar, Türkler, Hristiyanlık, İslamiyet.

SOME OBSERVATIONS REGARDING THE HISTORY OF OF

ABSTRACT

"Of" is a coastal town emerged in the 19th century. Throughout history, the town remained under the control of various states. Similarly, there were signs to indicate that, within same region, several communities existed. However, these developments occurred

---

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, SAMSUN. tellioğluibrahim@gmail.com

only in the same region. There were no settlements in the present location of Of till the 19th century. Previously, in this region solely consisting of a commercial center of Moroz quay where Solaklı reached the sea, the density of population began to increase with the establishment of a mosque in the 18th century. The local people from the neighbouring villages used to come earlier to join Friday prayers and then turn back to their villages after trading. This eventually led to the satisfaction of the need of accomodations. Thus the story of the establishment of Of commenced. The town then turned into a spot of administration with the formation of a quay, a market and a court, and began to be islamised with the arrivals of the Turkish tribes migrating from the regions under the domination of Karaman, Dulkadir and Akkoyun. The Kipchak people that came from Georgia strenghtened the Turkish population as well. As a result of these changes, when the last represantatives of the Greek Orthodoxes that decreased to minority left the region due to the exchange of population, the current structure of the town Of came out.

Keywords: Of, the history of settlement, cultural structure, the Greeks, the Turks, Christianity, Islam.

Giriş

Tarih, geçmişte yaşanmış olanları aslına en yakın bir biçimde aktarma ilmidir. Geçmişte olup bitmiş hadiseleri aydınlatmaya çalışan tarihçi, başta millî ve dinî hisler olmak üzere meseleye objektif yaklaşmasını engelleyen bütün kişisel özelliklerinden arınmaya çalışır. Onun bu işte ne kadar başarılı olduğu, görüşlerini dayandırdığı bilgi ve belgelerle yakından alakalıdır. Tarihi bir inanç sahası olmaktan çıkarmaya gayret eden bütün tarihçiler elde ettikleri bilgi ve belgeleri büyük bir titizlik içerisinde değerlendirdikten sonra takdim eder. Çalışmanın sonunda ortaya çıkan üründe, bazı şeyleri görmezlikten gelme gibi bir hakkı kendinde görmeyen, bazı şeylerin üzerini örterek geçmişte yaşananları kendince kurgulamayan ve bir zamanlar olup bitmiş şeyleri kendince tevil etmeye çalışmayan bir emek varsa önemli bir iş başarılmış demektir. Meseleye bu açıdan bakabilmek tarihî gerçekleri görebilmek için büyük önem taşır.

Sisler Altındaki Karadeniz Tarihi

1827’de J. P. Fallmerayer’in *Trabzon İmparatorluğu’nun Tarihi* adlı eseri¹ yayımlandığı andan itibaren Karadeniz tarihi yazımında önemli bir gelenek başlamıştır. Aynı zamanda bölge hakkındaki ilk önemli müstakil çalışma vasfına sahip bu çalışmayla birlikte dünya, Karadeniz bölgesinin medeniyet tarihinin Yunanlılarla birlikte başladığını öğrenmeye başlamıştı. Aynı şekilde Karadeniz kıyılarının etnik tarihinde de Yunanlılardan önceki topluluklar kıymete degecek bir iz bırakamamıştı. Bölgede Yunanlılık o derecede köklüydü ki Osmanlılar XV. yüzyılın ortalarında yöreyi ele geçirene kadar hâkim kültür Yunan kültürüydü. J. P. Fallmerayer’in ortaya koyduğu bu esaslar G. Finlay, W. Miller ve A. Bryer gibi bölgeyle ilgili mühim çalışmalara imza atmış bilim adamları olmak üzere kendisinden sonra gelen tarihçiler tarafından o kadar tekrarlandı ki Karadeniz tarihiyle ilgili olarak başvuru eseri mahiyetindeki eserlerin tamamı aynı ana fikir etrafında şekillenmekteydi. Haliyle Türkiye ve dünyada Karadeniz bölgesinin tarihine ait değerlendirmeler de bu bakış açısından esinlenmekteydi. Bugüne kadar yeterince sorgulanmayan bu bakış açısı kamuoyunda hurafe haline dönüşmüş pek çok bilgiyi Karadeniz tarihinin bir parçası haline getirmiştir. “*Karadeniz bölgesinin ilk yerleşimcileri Yunanlılar mıydı?*”, “*Bölgedeki yer isimleri Yunanca mı?*”, “*Türkler Karadeniz bölgesine ne zaman yerleşmeye başladı?*”, “*Karadeniz bölgesinin kültür dokusunu nasıl tarif etmek gerekir?*” gibi pek soru günümüze kadar başta tarihçiler olmak üzere pek çok sosyal bilimcinin cevabını aradığı sorular olarak günümüze kadar tartışılmalıdır. Bununla birlikte 1827’den 1940’lı yıllara kadar Karadeniz tarihi yazarlarının büyük ölçüde batılı bilim adamları olması, meselelerin onların seçtiği kaynaklar gözüyle aydınlanmasına sebep olmuştur.² Haliyle dünyadaki Karadeniz tarihiyle ilgili algılamalar da onların sınırlarını belirlediği ölçüde ortaya çıkmıştır. Of tarihi de bu tartışmaların etrafında yazılırken, yazılanların pek çoğu yukarıdaki algının bir sonucu olarak refleks halinde tekrarlanan sözlerle sınırlıdır. Ancak 1827’den günümüze Karadeniz tarihi hakkında bulunan belge ve bilgilerden hem Fallmerayer’in çalışmasında hem de akabinde hazırlanan incelemelerde ortaya çıkan tarih görüşünün büyük ölçüde düzeltilmesi gerektiği anlaşılmıştır.

Karadeniz tarihinin ve dolayısıyla Of tarihinin ilk kısmı spekülasyona çok açık bir dönemdir. Bu devirle ilgili kaynaklarda anlaşılması ya da tanımlanması güç pek çok bilgiye rastlamak mümkündür. İlkçağ tarihçilerinin pek çoğunda rastlanan gerçeklerle mitolojinin birbirine karışması halini bölgeyle ilgili bilgilerin önemli kısmında görmek mümkündür. Aynı şekilde pek çok

¹ Jakop Philipp Fallmerayer, *Geschichte des Kaiserthums von Trapezunt*, Munich 1827; Türkçesi: *Trabzon İmparatorluğu’nun Tarihi*, Nşr. A. C. Eren, Ankara 2011.

² Bu konuya daha önceki bir çalışmamızda ayrıntılı bir şekilde temas etmiştik. Bkz. “Orta ve Doğu Karadeniz Tarihi Araştırmalarının Dünü, Bugünü ve Geleceği Hakkında Bir Değerlendirme”, *Orta Karadeniz Kültürü*, Ankara 2005, s. 67-80.

kaynakta yer alan muğlâk ifadeler sebebiyle herkes kendi penceresinden meselelere yaklaşmaya çalışınca tam bir bilgi kirliliği ve yorum farklılığı ortaya çıkabilmektedir. Bu puslu atmosfer altında gerçeklere ulaşmak çok çaba gerektiren bir iştir. Of tarihiyle ilgili hazırlanmış eserler içerisinde ticari maksatlarla hazırlanmış olanların ve bilimsel kılıklı propaganda kitaplarının küçümsenmeyecek bir sayıda olması ise gerçeklere ulaştırmayı daha da zorlaştırır. “Of’un kurucuları ve ilk yerleşimcileri kimlerdir?”, “İlkçağda bölgede bulunan topluluklar hangi kimlerdi?”, “Of tarih boyunca hangi devletlerin hâkimiyeti altında kalmıştır?” gibi ilk döneme ait konuların yanı sıra “Of’ta Osmanlılardan önce bir Rum imparatorluğu mu vardı?”, “Of’ta Osmanlılardan önce yaşayanlar kimlerdi? Onlara ne oldu?”, “Of’ta İslamiyet nasıl yayıldı?” gibi pek çok popüler soru da tarihçilerin karşısına sıkça çıkmaktadır. Bu yazıda, bir makale ölçeğinde Of tarihiyle ilgili bazı meselelere tarihî kaynaklardan bakma amacı güdülmüştür.

Of’un Kuruluşu

Of, XIX. yüzyılda ortaya çıkmış bir sahil kasabasıdır. Bu tarihten önce Solaklı deresinin denize ulaştığı yerde bulunan Moroz iskelesi civarında bir ticari yoğunluk vardı. Ancak bugünkü Of kasabasının olduğu yerde bir yerleşim yerinin ortaya çıkması 1653’ten sonraki elli yıl içerisinde başlamıştır. Civar köylerden Perşembe gününden Moroz’a gelen Müslüman ahali, buraya yapılan camide Cuma namazı kılmak ve alışveriş yapmak için perşembeden pazara kadar 3-4 gün boyunca burada kalmak zorundaydı. Böylece bölgede büyük bir nüfus hareketliliği oluşmaya başladı. İhtiyaca cevap vermek için köylülerin kalabileceği mekânlar kurulmaya başlandı. XVII. yüzyılın ortalarına ait cizve defterlerinde Moroz’da sürekli iskânın varlığını gösteren kayıtlar vardır. XVIII. yüzyılda Baltacı deresi kenarındaki Kıyıcık’ta da bir pazaryeri ortaya çıkmışsa da kaza mahkemesinin kurulmasıyla birlikte Moroz resmen merkez haline geldi. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Moroz adı unutulmuş ve şimdiki yerinde Of kasabası oluştu.³

Of kasabasının oluşumu XIX. yüzyılın sonlarına dayansa da bölgenin yerleşime açılması daha eskidir. Kaynaklar ilkçağdan itibaren Of’un çevresindeki belirli merkezlerde yaşayan topluluklardan bahseder. Ancak bölge tarihinin ilk dönemleri kaynaklardaki belirsizlikler sebebiyle tam olarak açıklığa kavuşturulamamaktadır. Devrin kaynakları Trabzon kolonisinin ihtişamı karşısında çevredeki küçük yerleşim birimlerine çok fazla ilgi göstermez. Çeşitli eserlerde yer alan bölük pörçük bilgiler de bölgenin erken devirlerini tam olarak aydınlatmaya yetmez. Buna rağmen pek çok araştırmacı ve yazar

³ Feridun M. Emecen, “Of Kasabasının Ortaya Çıkışı Üzerine Notlar”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi 1*, (Güz 2006), s. 46-53.

Of'un ilk dönemiyle ilgili ayrıntılı tasvirler yaparken bu görüşlerini sağlam temellere dayandıramamaktadır. Haliyle şehrin ilk yerleşimcilerinin kim olduğu, hangi tarihte kurulduğu gibi konularda yaygın görüşlerin çoğunun tarihi kanıtı zayıftır. Çünkü bölgenin ilkçağdaki durumu ağır bir sis perdesi altındadır. Kaynaklar kolonizasyondan sonra Of'tan bahsetmeye başladığı için bu devirden öncesi için çok bir söz söyleme imkânı yoktur. Haliyle pek çok mesele karanlıkta kaldığı için yazılanların çoğu kuvvetli tahminden öteye geçmez. Bazı tahmin ya da tespitler o kadar sık tekrarlanır olmuştur ki kamuoyunda bunlar doğru kabul edilmeye başlanmıştır.

Genellikle bilindiği gibi Of'un ilk yerleşimcileri *Yunanlılar* değildir. Çünkü pek çok eserde anlatıldığı üzere Of'un kurucusu olarak gösterilen koloniciler Yunanistan'dan değil Batı Anadolu'dan, Miletos şehrinde bölgeye gelmişlerdir. Karadeniz'in güney kıyılarında ilk ticaret kolonilerini kuranların büyük kısmı Miletosludur. Dolayısıyla şehrin kuruluşunu Yunanlılara bağlayanlar hata yapmışlardır. Diğer yandan kaynaklar kolonicilerden önce de bölgede yaşayanlar olduğuna dair açık bilgilerle doludur. Sadece Miletoslulardan önce bölgeye yerleşenler ilçenin daha sonra geliştiği Moroz ve çevresine değil de güneydeki vadilere yerleşmiştir. İlkçağ kaynakları, bu vadilerde yaşayan, Yunanca konuşmayan pek çok farklı topluluktan bahseder.⁴

Of'un günümüzdeki yeri ticaret merkezi olması açısından çok elverişlidir. Güneydeki yolların sahille birleştiği noktada bulunan bu değiş tokuş merkezi sayesinde deniz yoluyla getirdikleri malları güneydeki kırlık kesimde yaşayan topluluklara kolayca satabilen koloniciler, Of'ta, Trabzon'un çevresindeki ticaret merkezlerinden birisini daha inşa etmişlerdir. Of'u cazibe merkezi haline getiren en önemli özelliği, Bayburt'un denize en kısa bu yolla ulaşmasından kaynaklanır. Dolayısıyla Trabzon'un güneyindeki dağlık kesimdeki yerleşim yerlerinin sahildeki ticaret kolonilerine en kısa sürede ulaştığı yolların başında Of'a varan yol gelir.⁵ Of limanının çok uygun olmaması sebebiyle gemilerin Solaklı, Ortapazar, Eskipazar ve Aspet'te durakladığını yazan Bijişkyan, Solaklı önünde, denize yakın, kuleli eski bir kalenin varlığından da bahseder.⁶ İşte bu değiş tokuş merkezinin etrafında, bugünkü Of şehri ortaya çıkmıştır. Bölgedeki toplulukların yerleşim tercihlerini etkileyen sebeplerin başında geçim kaynaklarının farklı olması gelir. Koloniciler tamamen ticaret yapmak için bölgeye gelen unsurlar olduğu için sahile yerleşmeyi tercih ederken yörenin yerlileri olan topluluklar tarım ve hayvancılıkla geçindiği için daha iç kesimlerde yoğunlaşmıştı. Ancak bu tercih, Of'u kolonicilerin kurduğu anlamına gelmez.

⁴ Bkz. Ksenophon, *Anabasis*, Nşr. T. Gökçöl, İstanbul 1984, s. 136-152.

⁵ Anthony Bryer, David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos, I*, Washington 1985, s. 324.

⁶ P. Minas Bijişkyan, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, Nşr., H. D. Andreasyan, İstanbul 1969, s. 61.

Romalılar devrinde Of, 130'lu yıllarda imparatorluğun doğu sınırını oluşturmaktaydı. Roma İmparatorluğu'nun doğuya doğru ilerlemesi neticesinde bölgedeki siyasi unsurlar bir bir ortadan kaldırılırken yöredeki topluluklar da bağımsızlığını kaybetmekteydi. Bunun sonucu olarak bölgede sadece siyasi bakımdan değil kültürel açıdan da büyük bir değişim meydana gelmekteydi. Kapadokya valisi Arrianus'un imparatoruna sunduğu rapordan anlaşıldığı kadarıyla Of deresi, Romalılarla bölgenin yerli toplulukları arasında hudut haline gelmişti.⁷ Sınırın öte yakasında hala Romalıların hâkimiyetine girmemiş topluluklar yaşamaktaydı. Of'tan başlayıp Batum'a kadar uzayan sahada küçük yerli denizci kabileler vardı. Krallarının sarayı Furtuna deresinin ağzında bulunan Heniokh isimli bu kabilelerin güneyindeki dağlık kesimde ise Makhelon kabilesi yaşamaktaydı.⁸ Böylece kolonizasyondan önce bölgede var olan kabilelerin Roma hâkimiyeti devrinde de yedi asırdan fazla bir süredir bölgede mevcudiyetini devam ettirdiği de ortaya çıkmış oldu.

Of adının, Yunancada *yılan gibi* anlamına gelen *Ofis*'ten geldiği kentle ilgili pek çok kitapta geçer. Ancak Karadeniz bölgesindeki yer isimleri üzerine çalışan muteber bilim adamları bu görüşe katılmamaktadır. Onlara göre bütün sahil şeridinde adının kökeni Yunanca olan üç büyük yerleşim yeri vardır: Tripolis (Tirebolu), Athena (Pazar) ve Pavraea (Bafra).⁹ Dolayısıyla Of isminin Yunanca kökenli olma ihtimali yeniden düşünülmelidir. XIX. yüzyılın ortalarında oluşmaya başlayan bir kasabaya antik dönemden kalma bir ismin verilmesi pek mümkün gözükmemektedir.

Tarih Boyunca Of'a Hâkim Olan Devlet ve Topluluklar

Trabzon ve Of'ta ilk hâkim olan devlet ve toplulukların kim olduğu meselesi karanlıktır. Hititlerin, Gaşkaların ya da Asurların bölgeye yayıldığı konusunda çeşitli rivayetler bulunsa da bunların gerçeklik payı azdır. Aynı şekilde Etrüsklerle irtibatlandırılan Pelaksların buradaki varlığı da aydınlığa kavuşmamıştır. Ancak Orta Asya'dan bölgeye göç eden topluluklarla birlikte tarih kaynakları da hem Doğu ve İç Anadolu'dan, hem de Doğu Karadeniz, Trabzon ve çevresinden bahsetmeye başlar. Bunlar, MÖ. VIII. yüzyılda Orta Asya'yı terk edip Anadolu'ya, oradan da kuzeye yönelerek Doğu Karadeniz'e hâkim olan Kimmerlerdir. MÖ. VII. yüzyılda Kimmerleri takiben Anadolu'ya ve Karadeniz bölgesine gelerek onları Kırım ve çevresine çekilmek zorunda

⁷ Arrianus'un *Karadeniz Seyahati*, Nşr. M. Arslan, İstanbul 2005, s. 13.

⁸ Ahmet Mican Zehiroğlu, *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz*, İstanbul 2000, s. 64 vd.

⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Demetrius J. Georgacas, *The Names for the Asia Minor Peninsula*, Heidelberg 1971; Paul Wittek, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları", Nşr. M. Eren, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, (1970), s. 193-240; Anthony Bryer, "The Treatment of Byzantine Place-Names", *Byzantine and Modern Greek Studies*, IX (1984-1985), s. 209-214.

bırakan İskitler de Orta Asyalı bir topluluktu.¹⁰ Bu iki topluluk dolayısıyla bazı batılı bilginler Doğu Karadeniz bölgesinin en eski ahalisinin Orta Asyalılar olduğunu yazar. Of tarihi için bu kısım en ihmal edilen yerlerden birisidir. Of'un kuruluşunu kolonicilik dönemine bağlayanlar bu unsurların bölgeye hâkim olduğunu görmezlikten gelme gibi bir eğilim içindedir ki bunun ilmî bir karşılığı yoktur.

Miletosluların Of'ta koloni kurması İskit hâkimiyeti sırasındadır. Batı Anadolu'dan bölgeye gelen bu tüccar grup MÖ. VII. yüzyılda başlayan Med idaresine girdi ve bu devir yaklaşık elli yıl sürdü. MÖ. VI. asır ortalarında ortaya çıkan Pers hâkimiyetiyle birlikte yaklaşık üç yüz yıl boyunca Of, İranlıların denetiminde kaldı. MÖ. 334'te Makedonyalı İskender bölgedeki Pers egemenliğine son verdi, ancak kısa süre sonra ölümü üzerine valilerinden İran kökenli Mihridates, bölgeye hâkim oldu. Tarihe *Pontus Krallığı* olarak geçen bu devlet aslında İranlılarındı ve Romalılara karşı bölgeyi savundu.¹¹ Ancak MÖ. 66'da Romalıların bölgeyi ele geçirmesini önleyemediler.¹² 395'ten sonra Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu'nun idaresinde kalan bölge, 1204'te İstanbul'un Haçlıların eline geçmesinden sonra Komnenosların idaresine girdi.

XIII. yüzyıl başlarında Doğu Karadeniz bölgesinde hâkimiyet tesis eden Komnenoslar, Kastamonu kökenli bir aile olup askeri asalet sınıfına mensup-turlar. 1081'de başlayan ve 1185'e kadar devam eden süreçte kesintisiz olarak Bizans İmparatorluğu'nu idare etmişlerdir. 1204'te IV. Haçlı seferi sırasında Latinler İstanbul'u ele geçirerek yönetime el koymuşlardı. Oluşan büyük karmaşada, Komnenos ailesine mensup iki genç, Aleksios ve David, Gürcistan'a kaçarak akrabaları Kraliçe Tamara'nın (1184-1212) yanına gitmişti. Kafkasya'nın önemli gücü haline gelen Gürcüler, Erzurum'un kuzeybatısını hâkimiyeti altına almak isteyen istemekte ve bunu yapabilecek müttefik bir unsur aramaktaydı. Onun için Komnenos kardeşlere verdiği askerî destekle onların Nisan 1204'te Trabzon'u ele geçirip buradan Karadeniz Ereğlisi'ne kadar olan bölgeye hâkim olmalarını sağlamıştır. Böylece tarihte *Trabzon Rum Devleti* olarak bilinen siyasî teşekkül ortaya çıkacaktır. Pek çok kaynaktan *imparatorluk* olarak anılsa da siyasî, ekonomik ve askerî sebeplerden bu nitelemenin gerçeği yansıtmadığı açıktır. Tarihin hiçbir döneminde dar bir kıyı şeridinde, en geniş sınırlarına ulaştığı zamanda Samsun ve Sinop kent merkezleri hariç olmak üzere 6 şehre hâkim bir imparatorluk var olmamıştır. Ortaya çıkışından sadece 10 yıl sonra Selçukluların yüksek hâkimiyetini tanıyarak bağımsızlığını kaybeden ve Selçuklularla yaptıkları anlaşma icabınca 4 şehri idare etmelerine

¹⁰ İbrahim Telliöğlü, *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2004, s. 14-30.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mahmut Goloğlü, *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*, Ankara 1973.

¹² İbrahim Telliöğlü, "Doğu Karadeniz Bölgesindeki Rum Varlığına Dair Görüşler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XX, S. 60, (Kasım 2004), s. 788 vd.

izin verilen Komnenoslar, XIV. yüzyılın başlarından itibaren sadece Giresun ve Trabzon'a hâkimdi. Komnenosların bir başka devleti ilhak edip bünyesine katarak siyasî güç bakımından imparatorluğu çağrıştıracak derecede genişlemesi söz konusu olmamıştır. Komnenos ordusu paralı askerlerden oluşan ve emsali kuvvetler içerisinde en etkisiz olanlardan birisiydi. Ekonomik bakımdan ise Moğolların farz ettiği gibi *bazı ticaret merkezlerini idare eden bir siyasî teşekkül* olarak kabul edilebilirlerdi.¹³ Of'un 1204'ten sonra denetimi altına girdiği ve yaygın olarak Rum imparatorluğu olarak bilinen hâkimiyet böylece ortaya çıkmıştır. 15 Ağustos 1461'de Fatih'in Trabzon'u fethetmesi, akabinde de Of'un Osmanlı topraklarına dâhil olmasıyla bu dönem sona erdi.

Of kronolojisine genel bir bakış bile bazı hususların bugüne kadar ihmal edildiğini gösterir. Of'un tarihini kolonicilerle başlatan görüşün doğruyu yansıtmadığı açıkça ortaya çıkarken Yunanlılardan evvel bölgede Orta Asyalı toplulukların olduğu tarihen sabittir. Romalılar ve Makedonyalılar hâkimiyeti sırasında bölgede Yunan ve Bizans kültürü yayılmaya başlamıştır. Doğu Roma İmparatorluğu'nun VI. yüzyılda bölge halklarını devlete bağlamak için Hristiyanlığı resmî din, Grekçeyi de ibadet dili haline getirmesinin bu yayılmada önemli bir rolü vardır. Bir Bizans tarihçisinin ifadesiyle *Romalıların tanrısını ve imparatorunu tanıyan* farklı kökenden topluluklar böylece İranlılardan uzak duracaktı.¹⁴ Ancak bu devirden sonra kaynaklarda Karadeniz bölgesinin yerlileri olarak geçen toplulukların ismi anılmaz olmuştur. Demek ki bu topluluklar bir süre sonra dil ve dinlerini değiştirmenin tesiriyle kimliklerini yitirecek başka bir isim altında yaşamaya başlamıştır. Bu isim, Arapların *Roma vatandaşı* anlamında kullandığı Rum'dur. Hem koloniciler hem de o devirden beri bölgede yaşayanlar Ortodoksluk potasında erimiş ve ortaya Rum adı verilen karışım çıkmıştır. Bugün yaygın olarak kullanıldığı üzere Rum ve Yunanlı kavramları birbirinin aynı şeyler değildi.

Roma ve Bizans devirlerinde bölgede yaşanan değişimin Mihridates ve Komnenos egemenlikleri için geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunlar daha çok yerli unsurlara dayanarak var olmuş ve Romalıların bölgede nüfuz kurmasını engellemiştir. İranlılar kendi güçlerinin yanı sıra bölgedeki halkların da desteğiyle Romalılarla mücadele etmişlerdir. Komnenoslar zamanında ise İstanbul'dan gelen ve Bizans yanlısı olan Skolarlı grubu hükümdarın yakın çevresini tutarken Mezokaldiyalılar isimli yerlilerin önde gelenlerinden oluşan bir grupla iktidar mücadelesi yapmaktaydı. Bu ikincisi daha çok geniş toprak sahipleriydi ve halk üzerindeki etkilerinin yanı sıra zaman zaman devletin üst düzey mevkilerini ele geçirmeyi de başarmaktaydı. Bunların etkili olduğu zamanlarda Komnenos hükümdarları daha bağımsızlık yanlısı bir

¹³ Bu konuya daha önceki bir çalışmamızda ayrıntısıyla temas etmiştik. Bkz. *Komnenosların Karadeniz Hâkimiyeti: Trabzon Rum Devleti*, Trabzon 2009.

¹⁴ Bkz. Edward Gibbon, *Bizans, I*, Nşr. A. Baltacıgil, İstanbul 1994, s. 91 vd.

tutum izlerken diğerlerinin ağırlığı hissedildiğinde ise İstanbul'la ilişkiler gelişmekteydi.¹⁵ Dolayısıyla bu dönemi önceki devirle bir tutmak çok doğru değildir. Aynı şekilde Komnenosların kurduğu devlet hakkında kamuoyunda oluşan *imparatorluk* algısı ise gerçeği yansıtmaz. Yukarıda açıklandığı üzere bu siyasî teşekkül Osmanlılar çağındaki orta büyüklükteki bir beylik gücündedir. Of tarihiyle ilgili bu gerçekler göz önünde bulundurulursa bölgenin tarihini daha doğru anlamak mümkündür.

Türklerin XV. yüzyıl ortalarına kadar neden Of'u almadığı pek çok açıdan cevaplanan bir sorudur. Ancak işin aslı şudur: XI. yüzyılın sonlarında yani Malazgirt zaferinden itibaren Anadolu'ya gelen Türkler konar-göçer yani yarı göçebedir, hayvancılıkla geçinmektedir ve kalabalık hayvan sürülerini besleyip barındırabilecekleri geniş otlaklara ihtiyaç duyarlar. Ayrıca rutubetli yerlerde yaşamaktan pek hoşlanmazlar. Of'un güneyindeki dağların ötesinde bu tür yerler mevcuttur ve oralar Of'un alınmasından dört asırdan daha fazla bir zamandır Türklerin elindedir. Bayburt'a yerleşen bu Türkmen grupları Of'un yüksek kesimlerini yaylak olarak kullanırken Of'a yerleşmeyi tercih etmemişlerdir. Osmanlıların bölgeyi ele geçirmesi ise Anadolu'da siyasî birliği sağlama politikasının bir zaruretidir. Osmanlı iskânından sonra bölgeye gelenlerin yerleştiği yerlerin kentin güneye uzanan yüksek kesimleri olması, Of'a yerleşen ilk Türkmenlerin sahile yerleşmede isteksiz davrandığını ve hayat tarzlarına uygun gördükleri yerleri tercih ettiklerini gösterir.

Of'ta İslamiyet'in Yayılması

1461'de Trabzon'un II. Mehmed tarafından fethedilmesiyle birlikte bölgede İslamiyet hızlı bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Bu yayılmanın en önemli sebebi, Osmanlı devletinin iskân politikası çerçevesinde ülkenin çeşitli yerlerinden getirilen Müslüman Türk unsurların Trabzon'a yerleştirilmesidir. Genellikle Osmanlı muhalifi bölgelerde yaşayan ahali Trabzon ve çevresine yerleştirilerek aynı anda iki amaca ulaşılmaktadır: Bir tarafta muhalif unsurların belirli bölgelerdeki yoğunluğu azaltılarak onların potansiyel tehdit olmaktan çıkmaları sağlanmakta, diğer taraftan yeni fethedilen yerlerdeki İslam nüfus artırılmaktadır. Bu siyaset 1461'den sonra Trabzon ve çevresinde de uygulanarak kısa sürede bölgede Müslümanların çoğunluk haline gelmesi sağlanmıştır. Bununla birlikte bazı araştırmacı ve bilim adamlarının yaptığı çeşitli çalışmalarla bölgede yoğun bir din değiştirme olayı yaşandığı sonucuna ulaşılarak Müslüman nüfusun artışı, Rumların Hristiyanlığı terk ederek İslamiyet'e geçmesine bağlanmaktadır. Günümüze kadar bu bilgiyi esas kabul eden pek çok kişi de kamuoyunda yaygın düşünce haline gelmesini sağlayacak şekilde aynı düşüncüyü tekrarlamışlardır. Oysa gerçek oldukça farklıdır. Açık bir biçimde söylemek gerekirse Of'ta Rumların yaşadığı yerleşim yerlerine ait

¹⁵ J. P. Fallmerayer, *Trabzon İmparatorluğu'nun Tarihi*, s. 157-162.

hem Osmanlı hem de Rum kayıtlarına bakıldığında, kitlesel bir din değiştirme örneğine rastlamanız mümkün değildir. Bir başka deyişle ilçe, köy, nahiye ya da mahalle bazında Rumların topluca din değiştirdiği bir yere rastlamanız imkânsızdır. Bunun propagandasını yapanlar somut olarak bir yerleşim yeri ismi veremezler çünkü bunu yapsalar hem Osmanlı kaynaklarından hem de diğer kaynaklardan böyle bir şeyin gerçekleşmediği açıkça ortaya çıkacak, onların propaganda malzemeleri de ellerinden alınacaktır. Bölgede kimlik çatışması oluşturmaya çalışanlar aynı iddialarını tekrar etmeye devam edebilir, ancak bunlarla ilgili sunacakları bir kanıtları olmadığı için bu iddiaların tarihi açıdan ciddiye alınır bir tarafı olmadığı açıktır.

Of'a ilk olarak yerleşen Müslümanlar, asker olarak bölgeye getirilenlerdir. 1515 yılına ait tahrir defterlerinde Of'ta İslam dinine mensup olanlar şehre güvenlik için getirilen askerlerdir.¹⁶ XVI. yüzyıl boyunca kurulan yeni köylere Müslüman ahali yerleştirilmeye başlanmasıyla Of nüfusundaki değişim de başladı. Solaklı deresinin doğusundan Eskipazar'a kadar olan kıyı şeridi ile güneyde Hayrat, Pınarca, Geçitli köyü ve Yeniköy'e ulaşan mıntıka Müslüman Türk yerleşimine açıktır. Zaten buranın daha üst kesiminde yaylalar başlar.¹⁷ 1486'da yapılan tahrirde 30 köyü bulunan Of'ta Müslüman Türk unsurların yerleştirilmeye başlanmasından sonra büyük bir nüfus artışı olduğu görülür. 1681'de yerleşim alanınının 91 köye ulaşması bu artışın ilk göstergesidir.¹⁸ Bir yandan bölgeye Müslüman-Türk ahali yerleştirilirken diğer taraftan da Of'taki Hristiyanlardan bir kısmı İslamiyet'i benimsemeye başladı. Osmanlı sistemi içerisinde din değiştiren kişilerin açık kimliği, yaşadığı yer, Müslüman olduktan sonra aldığı isim gibi çeşitli özellikleri kadınlıklarda bulunan ihtida defterlerine kaydedilir. Of ve çevresinde Hristiyanlığı terk ederek İslamiyet'i benimseyen fertlerle ilgili olarak bu kaynaklardan istifade edilebilir ve H. Umur'un yaptığı çalışmalarla bölgede din değiştirme meselesini büyük ölçüde halletmiştir.¹⁹ Bu çalışmalar dikkatle incelendiğinde görülecektir ki Of ve çevresinde insanlar birbirinden çok farklı zamanlarda bireysel olarak müftülöklere müracaat ederek din değiştirme isteklerini beyan etmişler ve düzenlenen belgelerle resmen İslamiyet'e mensup olmuşlardır. Ancak propagandası yapıldığı ya da sanıldığı gibi bir köy veya mahalle ahali müftülüğe müracaat ederek topluca din değiştirmemiştir.

Of'taki Hristiyanlara mahsus bir konu yıllarca dikkatten kaçmış, ancak

¹⁶ M. Tayyip Gökbiçgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Belleten*, XXVI/102 (Nisan 1962), s. 323.

¹⁷ Haşim Albayrak, *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, İstanbul 2003, s. 141.

¹⁸ M. Hanefi Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, İstanbul 2012, s. 83-114.

¹⁹ Hasan Umur, *Of Tarihi*, İstanbul 1951; Hasan Umur, *Of Tarihinin Ek*, İstanbul 1956.

Trabzon’la ilgili kilise arşivlerinin çözümlenmesiyle uzun zaman sonra da olsa önemli bir gerçek ortaya çıkmıştı. Türkiye’de bu arşivleri inceleyecek uzmanların yokluğundan, son dönemde ortaya çıkanların da meseleye ilgisizliğinden dolayı yıllarca karanlıkta kalan pek çok gerçek, orta dönem Grekçe bilen araştırmacılar tarafından aydınlatıldı. Bu konu Of’taki Hristiyanların milliyeti meselesiydi. Osmanlı belgelerinde milliyete vurgu yapılmadığı için *Rum Ortodoks* olarak bilinen bu topluluk, köken itibarıyla Yunanlı veya Yunanlılıkla bağlantılı kabul edilmekteydi. Ancak başta A. Bryer, G. Nakrakas, R. Shukurov gibi araştırmacıların özeni sayesinde mesele günümüzde aydınlanmaya başlamıştır. Bölgedeki kilise kayıtlarını inceleyen G. Nakrakas, Of’taki Hristiyanların büyük bir kısmının Rumca isim taşımadığını fark etmişti. Dikkatini bu konu üzerine yoğunlaştıran Yunan araştırmacı, Solaklı ve Büyükdere vadilerinde, nüfusu 10.000 ile 12.000 aileden oluşan Hristiyan ahalinin tamamının Türk olduğunu anlamıştır. Osmanlıların bölgeye hâkim olmasından sonra da aynı bölgede varlığını devam ettiren bu grup, XVII. yüzyıldan itibaren İslamiyet’i benimsemeye başlamıştı.²⁰ G. Nakrakas’ın ortaya çıkardığı 60.000 civarındaki nüfusa sahip Türklerin Osmanlılardan önce Of ve çevresine nasıl yerleştiği sorusu ise konuyla ilgili araştırmalar geliştikçe daha anlaşılmaya başlandı. Aşağıda belirtileceği üzere bölgedeki yer isimleriyle ilgili çalışmalar sayesinde Osmanlılardan önce Hristiyan Türklerin, Trabzon ve doğusuna kalabalık gruplar halinde yerleşmeye başladığı ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde Maçka ve çevresine yerleşen Türkler, bölgedeki Hristiyanların büyük bir kısmını oluşturmaktaydı.²¹ Bundan açıkça anlaşılacağı üzere Of’taki Hristiyanlar kendilerine mahsus bir yerleşim sahası oluştururken Maçka’dakiler, diğer milliyetlere mensup Hristiyanlarla bir arada yaşamaktaydı. Diğer taraftan, Rum teriminin etnik olarak *Ortodoksluk potasında erimiş farklı toplulukların oluşturduğu bir karışım* olduğu yönündeki tespitin en güzel örneklerinden birisi Trabzon’dadır.

XIII. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Komnenos hâkimiyeti sırasında Artvin-Rize-Trabzon arasına yoğunlaşmaya başlayan Hristiyan Türkler, Osmanlı hâkimiyetine kadar belirli bölgelerde çoğalmışlardı ki bunlardan birisi de Of-Çaykara havalisiydi. Bu Hristiyan Türk grubu Kıpçaklardı ve yüz yıldan fazla bir zamandır Gürcistan’da yaşamışlardı. Gürcü krallığının yeniden bağımsızlığını kazanmasında büyük pay sahibi olan, hazine sorumluluğu ve başkomutanlığını ele geçirecek kadar da devlete nüfuz eden Kıpçaklar, bu ülkedeki siyaset değişikliği sonucu gözden düşünce yukarıdaki bölgeye göç

²⁰ Georgios Nakrakas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, Nşr. İ. Onsunoğlu, İstanbul 2003, s. 222.

²¹ Rustam Shukurov, “Eastern Ethnic Elements in the Empire of Trebizond”, *Acts XVIII th International Congress of Byzantine Studies (Moscow 1991) II*, Shepherdstown 1996, s. 77 vd.

etmeye başlamışlardı.²² Karadeniz tarihine ait ciddi çalışmalarıyla tanınan M. Bilgin, bir aileden yola çıkarak Hristiyan Türklerin Of'a nasıl yerleştiğinin hikâyesini çok açık bir biçimde ortaya koymuştu. Kıpçak kökenli bir ailenin Gence-Karabağ'a yerleşmesi oradan da XIV. yüzyılın sonlarında Rize-Trabzon arasına göçleri ana fikri üzerinde şekillenen bu eser, Sarallar'ı özne yaparak Kıpçakların Of'a gelişinin izini sürmekteydi.²³ İşte bu grup, kitle halinde İslamiyet'i benimseyen bir topluluk olarak kayıtlardaki yerini almıştır. Bu ailenin yanı sıra Kıpçaklardan kalan Of ve çevresindeki yerleşim yeri isimleri başka grupların da yöreye yerleştiğini gösterir. Of kazasındaki Gorgora, diğer ismiyle Bacan köyü de bir Kıpçak oymağı olan Beçene/Becene'lerden gelmektedir. Yine Of'taki Balaban köyü de Kıpçaklarda şahıs adı olan Balaban'dan kalmadır.²⁴ Bugünkü Barış köyünün Komarlar anlamına gelen Komarit ismi de Kıpçak oymaklarından birisi olan Kumar ya da Komar oymağından ismini almıştır.²⁵

Osmanlı öncesi dönemde Trabzon ve çevresindeki Hristiyan Türk varlığı Of ile sınırlı değildir. Büyük kısmını Kıpçakların oluşturduğu Hristiyan Türkler, genel olarak Gürcistan üzerinden Karadeniz bölgesine göç etmişlerdi. Bunlardan bir kısmı Komnenosların hizmetine girerken bir kısmı da bağımsız hareket etmekteydi. Birinci grup daha çok Trabzon'un güvenliğiyle ilgili stratejik merkezlerde yoğunlaşırken ikinci grup hayvancılıkla geçindiği için özellikle konar-göçer hayata elverişli belirli bölgelerde toplanmıştı. Maçka bölgesindeki Hristiyanların yarısından fazlasını oluşturan Türkler ilk gruba dâhil edilebilirken Of'takiler daha çok ikinci gruba mensup olmalıdır.

²² Gürcistan'dan Trabzon ve çevresine göç eden Kıpçaklar, Kral IV. David'in (1089-1125) daveti üzerine 1118'de Don-Kuban nehri arasındaki yurtlarından Gürcistan'a göç etmişlerdi. Rusların sıkıştırmasıyla burada zor günler geçiren Kıpçaklar, liderleri olan Atrak'ın damadı olan Gürcü kralının davetini kabul ederek kırk bin ailelik kalabalık bir grupla Gürcistan'a göç etmiş, bunun karşılığında David'e verdikleri askerî ve siyasî destek ile kısa sürede bu ülkenin Selçuklu hâkimiyetinden çıkıp bağımsızlığına kavuşmasında büyük pay sahibi olmuşlardır. Aile başına devlete tam teçhizatlı bir atlı asker verme karşılığında müstakil arazi ile yaylak-kışlak elde eden Kıpçaklar, yerleşik hayata geçtikten kısa süre sonra Hristiyanlıkla birlikte Gürcüceyi de benimsemiştir. Gürcistan'ın çeşitli kesimlerine yerleştirilen Kıpçakların bir kısmı da 1124'te, Selçuklulardan alınan Çoruh vadisini yurt tutmuştu. Buradan batıya doğru yayılmaya başlayan Kıpçaklar, küçük gruplar halinde Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'ya kadar genişleyen sahaya göç etmiştir. Kraliçe Tamara (1184-1213) devrinde Kıpçak önde gelenlerinin görevden el çektirilmesi üzerine ikinci bir grup daha bölgeye göç etmiştir. Ancak esas göç, yaklaşık bir asır sonra Moğolların Gürcistan'a girmesi üzerine olmuştur. İlhanlılardan Ahıska bölgesini iktâ alan Sargis önderliğindeki Ortodoks Kıpçaklar, 1267'de batıda Ardeşen'e kadar olan yöreye yerleşmiş ve bölge, 1479'da Osmanlı hâkimiyetine geçinceye kadar burada müstakil bir hayat sürmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Tellioglu, *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk Gürcü İlişkileri*, Trabzon 2009, s. 72-132.

²³ Mehmet Bilgin, *Sarızadeler (Sarallar)*, Trabzon 2006.

²⁴ M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002, s. 342 vd.

²⁵ Mehmet Bilgin, *Doğu Karadeniz*, Trabzon 2000, s. 96 vd.

Of'ta İslamiyet'in yayılma dönemi hakkında kaynaklara yansıyan bir olağanüstülük yoktur. Tarihî kayıtlarda İslam ve Hristiyan cemaatleri arasında bir çatışma ya da olumsuzluk olduğuna dair iz bulmak mümkün değildir. Ancak Of'un simgeleri arasında ön planda olan dinî kurumlar kentin bölgedeki konumunu değiştirmiştir. Of medreseleri sadece Trabzon ve çevresinde değil bütün ülkede ünü duyulan eğitim kurumları haline gelmiş, buradan yetişen din adamları tarihte büyük izler bırakmıştır. Bu safhada Of'ta İslamiyet'in yayılması anlatılırken ilk akla gelen bir meseleye de temas etmek gerekir: Maraşlıların Of'ta İslamiyet'i yayma konusu halk arasında efsane haline gelmiş ve bölgeyle ilgili eserlerde de kayıt altına alınmıştır. Şehirdeki yaygın bir inanışa göre Maraşlı Şeyh Osman Efendi ve kardeşleri Of ve çevresinde İslamiyet'i yaymaya başlamışlardır. Osman Efendi Paçan'da, Hasan Efendi Eskipazar'da, İlyas Efendi de Yente'de faaliyet göstererek buradaki halkı İslamlaştırmıştır. Bu kişiler muhtemelen Maraş ve çevresinden Trabzon'da zorunlu iskâna tâbi tutulan Dulkadiroğullarından bir gruba mensuptur. XV. yüzyıldan sonra bölgeye gelen pek çok boy ya da oymak gibi Dulkadirli topluluğu da Osmanlı Devleti'nin rakibi olan beyliklerden birisinin insan gücüyü. Osmanlı bunları Trabzon'a yerleştirmekle bir yandan rakiplerinin nüfusunu azaltırken diğer taraftan yeni fethettiği yerlerdeki Müslüman nüfusu artırmaktaydı. Ancak Osmanlıların bölgedeki Hristiyanları Müslümanlaştırmak gibi bir sistemi yoktu ve bunun için de birilerinin görevlendirildiğini düşünmek tarihî gerçeklere çok uymaz. Osman Efendi ve kardeşleri burada İslamiyet'i yaymayı kendisine görev olarak kabul etmiş olabilir. Ancak onların gelişinden sonra bölgedeki Hristiyanların İslamiyet'i benimsediğine dair Osmanlı belgelerine yansıyan bir kayıt yoktur. Bu sebeple Osman Efendi ve kardeşlerini bölgedeki Müslümanların inançlarını ve dini bilgilerini kuvvetlendiren kişiler olarak görmek daha uygun olur.²⁶

Of'un Kültür Dokusu

Of'un kültür dokusu pek çok araştırmacının ilgisini çeken bir konu olmuştur. Bazı araştırmacılar Oflu kimliğini oluşturan o kadar alt başlık sıralamaktadır ki bu yüzden Of'ları ayrı bir etnik grup olarak tanımlayan kişiler bile çıkabilmektedir. Oysa tarihi olarak bölgede yaşayanların izini sürmek çok kolaydır. Of'ta hâlihazırda yaşayanlarca da gayet iyi bilinen bu iz sebebiyle kentte herhangi bir kimlik problemine rastlanılmaz. Yukarıda bahsedildiği üzere kentte ve çevresinde yaşayanların önemli bir kısmı fetihten sonra buraya getirilen sülalelerin fertleridir. Esas itibariyle Of ve çevresine yerleştirilenlerin büyük bir kısmı Konya ve Maraş'tan göç ettirilen gruplardır. Böylece Karamanoğulları ve Dulkadirliilerin bu bölgedeki yoğunluğunu azaltan Osmanlı idarecileri, diğer taraftan da ülkesine yeni katılan Trabzon'daki

²⁶ Bostan, *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri*, s. 73-81.

Müslüman nüfusu artırmaktaydı. Bölge halkının sözlü geleneklerinde yüzyıllardır yaşatılan bu göç olayı hala toplumun hafızasında sıcaklığını korur. Tellioğlu, Karahasan ya da Mollaoğlu ailesine mensup olanlar Karaman'dan bölgeye göç eden Oğuzlar olduğunu bildikleri gibi Çakıroğulları, Bayramoğulları, Tabanoğulları da Osmanlıların en önemli rakiplerinden Akkoyunlulardan geldiklerini bilmektedirler. Dulkadiroğullarından gelen Fettahoğlu, Maraşlıoğlu, Hacifettahoğlu, Çolakoğlu gibi aileler içerisinde Maraş'tan bölgeye göç ettiklerini bilmeyen yoktur.²⁷ Bu birkaç örnek bile bölgenin kültür dokusunu gözler önüne sermeye yeter. İlave olarak Osmanlılardan önce bölgede bulunan Kıpçak ailelerle birlikte Of'un kimlik yapısı tamamlanabilir. Günümüzde aile yapısının feodal yapıyı andırabilecek düzeyde güçlü olması sebebiyle bölge ahali, soy ve kültür köklerinin farkında olup bunları yaşatma hususunda oldukça hassastır.

Trabzon'da yaklaşık bin yıl etkili olan Ortodoks kültürün izlerine bölgede hâlâ rastlamak mümkündür. Özellikle küçük yerleşim yerlerinin eski adları yörede bugün de bilinir. Halk nazarında bunların kullanılması bölgenin bugünkü kimliğine yönelik bir tehdit olarak algılanmaz. Ancak Ortodoksluğun yörede yaşayan bir izi olan Rumca, çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Trabzon'daki çift dillilik meselesi, özellikle yabancı araştırmacılar tarafından yanlış anlaşılan bir konudur. Osmanlı toplumunun sosyal dokusunu yeterince kavrayamayan, Doğu Karadeniz iskân tarihini bir bütün halinde göremeyen ve bölgede cemaatler arası ilişkileri derinden takip edemeyen bazı araştırmacılar, Rumcanın yöredeki varlığını etnik kimlikle bağdaştırmaktadır. Böylece dil/kültür/kimlik ekseninde yoğunlaşan bazı tartışmalar ortaya çıkmaktadır. Ancak gözden kaçan husus, Hristiyanlığı benimseyenlerin hangi bölgede o dini benimsediyse o kilisenin ibadet dilini öğrenmesi zorunludur. Nasıl Arnavutluğun güneyinde yaşayan Arnavutlar Hristiyanlığı benimseyip Yunan kilisesine bağlandıktan sonra Yunanca öğrenmişse ve orada Yunan kültürünün izleri fazlaysa²⁸ aynı durum Karadeniz bölgesinde Hristiyanlığı benimseyen Türkler için de geçerlidir. Bölgenin hemen doğusunda Gürcistan'da Hristiyanlığı kabul eden Türkler Gürcü kilisesine bağlandıkları için Gürcüce öğrenmişse²⁹ Of ve çevresindekiler de Bizans kilisesine bağlı oldukları için Rumca öğrenmişlerdir. Ancak onların ana dili Türkçedir.

Of'un belirli kesimlerinde Rumca bilinmesi doğaldır. Çünkü Osmanlı sosyal düzeninde farklı toplulukların bir arada yaşadığı yerleşim birimlerinde

²⁷ Bu ailelerin Osmanlı belgelerinde yayıldığı yerler hakkında bkz. Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgeleri'ne Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar*, İstanbul 1979; Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar, I-VI*, İstanbul 2011.

²⁸ Peter Bartl, *Millî Bağımsızlık Hareketleri Esnâsında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, Nşr. A. Taner, İstanbul 1998, s. 161 vd.

²⁹ Mariam Lordkipanidze, *Georgia in the XI-XII. Centuries*, Tbilisi 1987, s. 89 vd.

yetişen insanlar karşı kültürden mutlaka etkilenir. Bu bölgeden mübadeleyle Yunanistan'a gönderilenlerin Türkçe de biliyor olması onların Türk olması anlamına gelmediği gibi burada da Rumca bilinmesinin Rumluğa aidiyet sembolü olarak kabul edilmesinin de mantıkî bir izahı yoktur. Aynı mantıkla hareket edilirse XX. yüzyıl başlarında Of'un caddelerinde medreseli olmanın farklılığını belli etmek için birbiriyle Arapça konuşan insanları Arap kabul etmek gibi komik bir duruma düşülebilir. Diğer taraftan bölgede Hristiyanlıktan İslamiyet'e giren insanların Rumca biliyor olmasından daha doğal bir şey yoktur. Asırlarca kilisede ibadet dili olarak öğrenmek zorunda kaldığı Rumcanın bu topluluğun anadili olmadığı bir Yunanlı araştırmacı tarafından iddia edilmektedir. Rum arşivlerini tarayan G. Nakrakas, Of ve çevresinde Hristiyanlığı terk etmemekte direnen Türklerin ibadet dilleri olan Rumcaya uzun süre sahip çıktığını belirtirken³⁰ kimsenin dikkatini çekmeyen bir gerçeğin altını çizmekteydi. Bununla birlikte çeşitli platformlarda bu dilin bölgede konuşulduğu ya da anlaşma dili olduğu şeklinde tezviratlar yapılmaktadır. Bu iddianın sahipleri somut örnekler vererek bu sözlerinin ardında durmadığı gibi Rumca bilen insanların ana dilinin Türkçe olduğu gayet iyi bilinmektedir. Bölgede kimlik problemi olduğunu iddia eden belirli çevreler bu iddiaları belirli zamanlarda dile getirirse de halkın gündeminde yer tutmayan bu tür iddiaların sosyolojik ve tarihî zemini de yoktur.

Of'ta günümüzde yaşayan halk inanışları, örf ve adetler dikkatli bir şekilde incelendiğinde bölgenin kültür dokusunun temelleri de ortaya çıkar. Günlük hayatta varlığını koruyan doğum, evlenme, düğün ve ölüm inanışları Orta Asya'dan buraya taşınan binlerce ve kökeni binlerce yıl öncesine dayanan geleneklerdir. Tabiat olayları ile ilgili inanışlarda İslam öncesi Türk inanışlarının hala yaşatıldığı görülen Of'ta ağaç, su ve ateşle ilgili inanışların kökeni de aynı yere dayanır.³¹

Son Söz Yerine

Of günümüzde çıkardığı önemli din bilginleri ve iş adamlarıyla tanınan bir kenttir. Tarihte bu şehrin öne çıkması ise Trabzon kolonisinin hemen doğusundaki küçük ticaret merkezlerinden birisi olmasından sonradır. Kolonizicilerden önceki dönemde kaynaklar bölgeye fazla yer vermez, tarihçiler bölgede bulunan topluluklara ya da orada yaşananlara yeterince ilgi göstermez. Bunun en önemli sebeplerinden birisi o devre ait bilgi kaynaklarının büyük kısmının Yunanlılara ait olmasıdır. Onlar da bir bölge Yunanlıların kontrolüne ya da etki alanına giren ülkeleri ve oradaki insan topluluklarını yakından tanıtmaya başlar. Bununla birlikte başta Herodotus olmak üzere Yunan kaynaklarından

³⁰ G. Nakrakas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, s. 222.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Tursun, *Of'un Sosyo-Kültürel ve Dini Yapısı Üzerine Bir İnceleme*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 1998, s. 51-112.

elde edilen ipuçlarından Yunanlılardan önce bütün Doğu Karadeniz’de Orta Asyalı topluluklar olduğu bilinmektedir. Herodotus’un bahsettiği İskitler ve onlardan önce bölgede bulunan Kimmerler, Of ve çevresinin ismi bilinen ilk yerleşimcileri olarak tarihe geçer. Bunlardan önce bölgede bulunan toplulukların varlığı hakkında pek çok spekülasyon vardır, ancak bu ikisinin yöredeki varlığını bugün kimse tartışmaz.

Of ve çevresinde kolonicilerden önce çeşitli toplulukların yaşadığı bilinmesine rağmen bugünkü şehrin nasıl ortaya çıktığı tam aydınlanamamıştır. Bu konuda güçlü ihtimallerden yola çıkarak bir fikre ulaşılabılır. MÖ. 401’de bölgeye ulaşan Yunanlı filozof ve tarihçi Ksenophon’un kaydından anlaşıldığı üzere bölgenin yerlileri olarak tabir edilebilecek gruplar şehrin çevresindeki dağlık bölgelerde yaşarken Of’ta, Batı Anadolu’dan gelen Miletoslu koloniciler bulunmaktaydı. Buradan yola çıkarak hayvancılık ve tarımla geçinenlerin kentin güneyindeki yüksek kesimleri yurt edindiği, ticaretle uğraşan kolonicilerin ise sahilde, bugünkü Of’un batı kıyısındaki Moroz’da ticaret/değişim merkezi kurduğunu söylemek mümkündür. Bu ticaret merkezinin batı yakasında XIX. yüzyıl sonlarında günümüzdeki Of kasabası ortaya çıkmıştır.

Of’taki ticaret kolonisi İskitlerden sonra Medlerin ve Perslerin egemenliğine girdi. Yaklaşık üç asır boyunca İranlıların hâkim olduğu bölge MÖ. 334’te kısa süre Makedonyalıların eline düşse de İskender’in ölümü üzerine valilerinden Mihridates’in kurduğu devlet vasıtasıyla yeniden İranlıların kontrolüne girmiştir. Tarihte *Pontus Devleti* olarak bilinen bu devletin adı genel itibarıyla deniz (Pontus) kıyısında kurulan devlet anlamına gelir ve bu devletin Yunanlılıkla bir ilgisi olmadığını özellikle vurgulamak gerekir. Romalılara karşı Karadeniz’i savunmaları bunun açık bir göstergesidir. Hâkimiyetleri bu kadar uzun sürmesine rağmen İranlıların Karadeniz bölgesinde derin izler bırakamamasının sebebi ilerleyen devirde ortaya çıkacaktır. Onlardan sonra yöreyi egemenliğine alan Romalılar kendilerinden öncekilerin bütün izlerini silmek istemesine büyük bir değişim hareketi başlatacaktır.

MÖ. 66’da başlayan Roma ve 395’ten sonra onun devamı olarak ortaya çıkan Doğu Roma yani Bizans hâkimiyeti bütün Karadeniz bölgesinde olduğu gibi Of’ta da büyük bir değişim başlatmıştır. 130’lu yıllarda Of’un Roma-İran sınırını oluşturuyor olması bölgenin stratejik önemini bir anda artırmıştır. Ancak Roma hâkimiyetinin bölgedeki esas etkisi, yörede yaşayan ve Grek kökenli olmayan toplulukların Doğu Roma hâkimiyeti sırasında din değiştirmeye zorlanmasıdır. Ortodoksluğu benimsemek zorunda bırakılan bu topluluklar bir süre sonra varlıklarını yitirecektir. Kaynakların artık adını anmadığı bu topluluklar Arapça Romalı anlamına gelen Rum adı verilen gruba dâhil olacaktır. Böylece Grek kökenlilerin dışındakiler Romalılar tarafından asimile edilerek bölgedeki varlıkları son bulacaktır. Rum adı verilen kitlenin Grek etnisitesinden ve kültüründen farklılığı da böylece ortaya çıkacaktır.

Of ve çevresinde Ortodoksluğun izleri günümüze kadar yaşamaktadır. Hristiyanlık benimsendiğinde bağlı olunan kilisenin ibadet dilini öğrenmek zorunda kalan insanlar, din değiştirmiş olsa da bu dilin etkisinden uzun süre kurtulamaz. Of ve çevresinde de bunun etkileri hala görülür. Yunanlı araştırmacıların kilise kayıtlarına dayanarak söylediğine göre Osmanlılardan önce Of'un Hristiyan ahalisi Türklerden oluşmaktaydı. Ana dili Türkçe olan bu grup ibadet edebilmek için bağlı olduğu İstanbul kilisesinin ibadet dili olan Rumca'yı öğrenmişti. Osmanlı Devleti zamanında XVI. yüzyıldan itibaren İslam dinini benimseyen bu grubun tamamı Müslüman olmakla birlikte uzun bir süre kullandıkları Rumca'yı unutmamıştır. Rumca yer isimlerini Of'un bugünkü kültürel varlığı için tehdit olarak görmeyen halk Rumca bilenleri de başka bir etnisiteye ait olarak görmez.

Bölgede Bizans hâkimiyetinin sonlanmasından Osmanlılara kadar yöreye hâkim olan Komnenoslar, sahil kesiminde dar bir kıyı şeridini idare etmişti. Başkenti Trabzon olan bu devlete bağlı olan yerlerden birisi de Of'tu. Ancak ne bu devlet bir imparatorluktu ne de onların zamanında Of'a kalıcı bir şey yapıldı. Hatta Romalılar devrinde önem kazanan bölge bu dönemde kıymetini yitirdi. Komnenoslar devrindeki otorite boşluğundan faydalanan Kıpçakların Of ve çevresine yerleşmeye başlaması da bölgedeki Türk iskânı açısından önemli bir gelişme olarak dikkat çeker.

Of'taki Türk hâkimiyeti 1461'den sonra Osmanlılarla birlikte başlar. Selçuklular zamanında Canik ve Doğu Karadeniz sıra dağlarının güneyindeki alanı yurt tutan Türkmenler, ekonomik ve sosyo/kültürel sebeplerden dolayı sahile inmekte isteksiz davranmışlardır. Hayvancılıkla geçinen konar-göçer Türkmenler kalabalık sürülerini otatabilecekleri geniş yaylaklar ararken kışın da onları barındırabilecekleri mekânlara ihtiyaç duyardı ki Of'ta bunların hiç birisi yoktu. Ayrıca havası kuru, ılıman iklime sahip yerleri severleri. Osmanlılar zamanında Karadeniz'deki Komnenos hâkimiyeti ülkede siyasi birliğin sağlanmasının önünde bir engel olarak kabul edildiği için sahil kesimi de ele geçirilerek Türk iskânına açıldı. Bu dönemden sonra Of şenlenmeye başladı. Karamanoğlu, Dulkadiroğlu ve Akkoyunlulara bağlı oymakların güneydeki vadilere kurdukları köylerle büyük bir nüfus patlaması yaşandığı gibi bölgenin sosyo-kültürel, ekonomik ve dini yapısı da kısa sürede değişti. Günümüze kadar bölgede varlığını devam ettiren Oğuz boyları Of'un bugünkü kültürel dokusunun oluşmasında büyük pay sahibi olmuşlardır. Gürcistan'dan bölgeye göç eden Kıpçaklar yöredeki Türk nüfuzunu besleyen diğer bir kaynaktır.

Osmanlı kayıtlarından açıkça takip edilen bu değişim XIX. yüzyıl ortalarında tarihi ticaret merkezi olan Moroz iskelesinin yanında bir Türk kasabası olarak Of'un yükselişine zemin hazırladı. Başlangıçta Moroz'daki camide Cuma namazı kılmak ve haftalık alışverişini yapmak için köylerden bölgeye gelenlerin kalacakları yer ihtiyacını karşılayacak yerlerin yapıldığı Of, bir süre sonra kamu binalarının kurulmasıyla Trabzon sahilindeki yeni bir

kasaba olarak gelişmeye başladı. Moroz'daki dükkânların da buraya taşınmasıyla birlikte eski yer unutuldu. Mübadeleyle 1923'ten itibaren bölgedeki Rum-Ortodoksların Yunanistan'a gönderilmesiyle birlikte Of'un bugünkü yapısı da ortaya çıkmış oldu.

KAYNAKLAR

- ALBAYRAK, Haşim, *Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus*, İstanbul 2003.
- Arrianus'un Karadeniz Seyahati* (nşr. M. Arslan), İstanbul 2005.
- BIJİŞKYAN, P. Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, Nşr. H. D. Andreasyan, İstanbul 1969.
- BİLGİN, Mehmet, *Doğu Karadeniz*, Trabzon 2000.
- , *Saralizadeler (Sarallar)*, Trabzon 2006.
- BOSTAN, M. Hanefi, *Arşiv Belgelerine Göre Karadeniz'de Nüfus Hareketleri ve Nüfusun Etnik Yapısı*, İstanbul 2012.
- , *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat*, Ankara 2002.
- BRYER, Anthony, David Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos, I*, Washington 1985.
- BRYER, Anthony, "The Treatment of Byzantine Place-Names", *Byzantine and Modern Greek Studies*, IX (1984-1985), s. 209-214.
- EMECEN, Feridun M., "Of Kasabasının Ortaya Çıkışı Üzerine Notlar", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C: 1 (Güz 2006), s. 45-53.
- FALLMERAYER, Jakob Philipp *Trabzon İmparatorluğu'nun Tarihi*, Nşr. A. C. Eren, Ankara 2011.
- GEORGACAS, Demetrius J., *The Names for the Asia Minor Peninsula*, Heidelberg 1971.
- GIBBON, Edward, *Bizans, I*, Nşr. A. Baltacıgil, İstanbul 1994.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*, Ankara 1973.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Belleten*, XXVI/102 (Nisan 1962), s. 293-337.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar*, C: I-VI, İstanbul 2011.
- KSENOPHON, *Anabasis*, Nşr. T. Gökçöl, İstanbul 1984.
- LORDKİPANİDZE, Mariam, *Georgia in the XI-XII. Centuries*, Tbilisi 1987.
- NAKRAKAS, Georgios, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, Nşr. İ. Onsunoglu, İstanbul 2003.

- SHUKUROV, Rustam, "Eastern Ethnic Elements in the Empire of Trebizond", *Acts XVIII th International Congress of Byzantine Studies (Moscow 1991) II*, Shepherdstown 1996, s. 75-81.
- TELLİOĞLU, İbrahim, "Doğu Karadeniz Bölgesindeki Rum Varlığına Dair Görüşler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XX, S. 60 (Kasım 2004), s. 785-797.
- , *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti: Trabzon Rum Devleti*, Trabzon 2009.
- , "Orta ve Doğu Karadeniz Tarihi Araştırmalarının Dünü, Bugünü ve Geleceği Hakkında Bir Değerlendirme", *Orta Karadeniz Kültürü*, Ankara 2005, s. 67-80.
- , *XI-XIII. Yüzyıllarda Türk Gürcü İlişkileri*, Trabzon 2009.
- , *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz 'de Türkler*, Trabzon 2004.
- TURSUN, Mehmet, *Of'un Sosyo-Kültürel ve Dini Yapısı Üzerine Bir İnceleme*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 1998.
- TÜRKAY, Cevdet, *Başbakanlık Arşivi Belgeleri'ne Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaâtlar*, İstanbul 1979.
- UMUR, Hasan, *Of Tarihi*, İstanbul 1951.
- , *Of Tarihine Ek*, İstanbul 1956.
- WITTEK, Paul, "Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları" (nşr. M. Eren), *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, (1970), s. 193-240.
- ZEHİROĞLU, Ahmet Mican, *Antik Çağlarda Doğu Karadeniz*, İstanbul 2000.

